

KÉRDŐJELEK ÉS HIÁNYJELEK A TANYAKUTATÁSBAN

TIMÁR JUDIT

„Tanya” és „vita” — e két fogalom oly mértékben vált összecsengővé, hogy együtt kimondva új, erősen politikai színezetű tartalmat kap. A fő probléma, vagyis, hogy mi lesz (legyen!) a tanyákkal, tanácskozások egész sorát hívta életre. Visszatérő kérdése volt azonban a geográfia elméleti vitáinak is:

— *Erdei Ferenc* és *Mendöl Tibor* máig ható párbeszédében, e század első felében, tehát akkor próbált a tanya fogalmát illetően megegyezésre jutni, amikor az, kiteljesedését élve, már számos formájában létezett (Erdei 1941; Mendöl 1941).

— A következő, *Becsei József* által 1966-ban kezdeményezett vita célja a tanya fogalmának újragondolása, megváltozott funkciói meghatározása, további kutatási területek kijelölése volt. Az ok: a mezőgazdaság kollektivizálása és az egyoldalú iparosítás következtében a korábbtól alapjaiban eltérő társadalmi-gazdasági környezet (Becsei 1966).

15 éves — a felszínen mutatkozó — csend után, 1989-ben Kecskeméten újra egy konferencia témája volt a tanya. Bár e tanácskozás célja nem a fentiekhez hasonló elméleti kérdések megtárgyalása volt, mégis tovább gazdagította tanya-képünket, s felhívta a figyelmet néhány olyan új körülményre, amely módosíthatja a tanyák fejlődési pályáját (Csatári 1989).

Az egyik oldalon a gazdasági helyzet romlása, a mezőgazdasági nagyüzemek válsága, a munkanélküliség, az életszínvonal-csökkenés az eddigénél is nehezebb helyzetbe hozza a tanyán élőket. Ugyanakkor a lakáshiány, a háztáji gazdaság mint lehetséges túlélési stratégia, a földtulajdon rendezésével a mezőgazdasági kisvállalkozások esetleges megszaporodása hosszabb távon szükségessé teheti fennmaradásukat; a központi akarat sorsot eldönteni szándékozó egyeduralmának megszűnése, az önkormányzatok szerepének növekedése, az érdekérvényesítési lehetőségek bővülése pedig segítheti azt. A lehetséges fejlődési alternatívákat pontosan számba kell venni, s ez a tudomány, így a geográfia feladata.

A megváltozott valóság egzakt feltárása ismét szükségessé teszi néhány elméleti—módszertani probléma tisztázását. *Jó lenne közös álláspontra jutni pl. abban, mit tekintünk ma egyáltalán tanyának; hogyan ítéltük meg a tanyák települési, gazdasági, társadalmi rendszerben elfoglalt helyét; hogyan küszöbölhetjük ki a statisztikai adatok természetéből adódó pontatlanságokat; mely területeken szükséges leginkább bővíteni kutatásainkat.* E tanulmány célja ilyen és ezekhez hasonló kérdések felvetése s néhány lehetséges válasz felvázolása révén egy szélesebb körű vita elindítása.

A tanyák differenciáltsága

Akár időben, akár térben hasonlítjuk össze a tanyákat, a különbségek közöttük nyilvánvalóak. Mivel várhatóan a társadalomban és a településrendszerben is a differenciálódás fog felerő-

södni, ez a folyamat a tanyavilágot sem kerülheti el. Ennek hangsúlyozása ezért, úgy gondolom az eddigieknél is nagyobb szerepet kell kapjon.

A tanyafejlődés újabb korszakai mindig megőrzik a korábbi időszakok egy-egy sajátos tanyatípusát is, így sohasem lelhető fel a tanyaának csupán egyetlen, „tisztá” formája. Ezért is állítható példaként Györffy István történelemszemlélete, aki az átalakulás lényegi mozzanatai is belefoglalta a tanya definíciójába: „Tanya, vagy régebbi nevén szállás alatt a magyar Alfölk szétszórt, magányos telepeit értjük, melyek ma a mezőgazdasági munkák, s általában a gazdálkodás középpontjai, régebben pedig a lábas jószág teletető helyei voltak” (Györffy 1937: 70 o.).

A tanyarendszer kialakulásának, megszilárdulásának, felbomlása elindulásának folyamat: az eltérő természeti, gazdasági, társadalmi feltételek hatására térben sem volt egységes. Néhány átfogó tanulmány nagyszerűen ábrázolja a tájanként megmutatkozó különbségeket (Tóth 1972 Lettrich 1974; Beluszky 1974, 1983), s mikrovizsgálatok egész sora bizonyítja a kisebb területek belül is meglévő, vagy akár az egyes típusok között megnyilvánuló eltéréseket. Léteznek azonban olyan típusú területi különbségek is, melyekre eddig kevés figyelmet fordítottunk.

Bár a tanya funkcionálisan erősen kapcsolódhat más csoportos településekhez, konkrét „ho vatartozása” — mint számos falu esetén is — nem mindig egyértelmű. Az urbanizáció révén nemcsak a települések közötti, de általában a város és vidék közötti határ is — fizikailag és társadalmi értelemben egyaránt — megszűnik éles választóvonalnak lenni. *Eredményesebb lehet ezért a nemzetközi szakirodalomban elterjedt azon elméletek alkalmazása, melyek az urbanizáltság foka szerint város—falukontinuumról (urban—rural continuum), vagy város—vidék találkozási zónáról (urban—rural fringe) beszélnek* (Pahl 1966; Pryor 1968). Ez utóbbi — a tanyák szempontjából is fontos — olyan átmeneti övezet, ahol a vegyes területfelhasználás különböző foka jellemző (pl. mezőgazdasági, ipari, lakó, rekreációs funkciók). Beluszky Pál má egy korábbi tanulmányában említést tesz pl. a „fringe”-ben található tanyákról, Király László pedig felveti, hogy le kellene írni a városkörnyéki „tanyagyűrű” fogalmát (Beluszky 1969; Király 1984). Elképzelhető, hogy a tanyák helyzete, jövője szempontjából legalább olyan mértékben meghatározó, hogy egy terjeszkedő lakó- vagy ipartelep közelébe „kerülnek”, hobbi kertes, utakkal sűrűn átszőtt övezetben, vagy távoli, csak nagyüzemi mezőgazdasági művelésre használt területen fekszenek, mint az, hogy város vagy falu határában találhatók. Az előbb felsorolt térségek gyakran olyan konfliktuszónák, melyek a szórványok számára Európában másutt is gyakran jelentenek problémát (Munton 1974).

A jövőben sem nélkülözhetjük tehát a mikrovizsgálatokat. *A tudományon is múlik, hogy ne keressenek* — se országos, se helyi szinten — *egységes recepteket a tanyán élő emberek problémáinak megoldására.* Az alaptalan általánosítások hosszú időn át a döntésekben megnyilvánuló uniformizálás táptalaját képezték (lásd: a tanya az elmaradottság jelképe, tehát felszámolandó a tanyai iskola alacsony színvonalú, tehát megszüntetendő). Ezért, elismerve ugyan a publicisztika vészjelző szerepét, mégsem engedhető meg, hogy a tanyát sommásan „betörők, csavargóvilágának”, vagy kizárólag a gyors meggazdagodás színhelyének tekintse. Az effajta torzítás ellen Halász Péter már 1973-ban, az Élet és Irodalom hasábjain folyó polémiaiban szót emelt felhívva a figyelmet az átfogó tanyavizsgálatok szükségességére (Halász 1973). Ilyen kutatásoknak azóta is híján vagyunk, aminek okát elsősorban a rendelkezésre álló statisztikai adatok szűkességében szoktuk megjelölni.

A tanyakutatások néhány módszertani problémája

1. Az egész alföldi tanyavilágot jellemezni igyekvő *tanulmányok szerzői kénytelenek a népszámlálások külterületre vonatkozó adataira* támaszkodni. Szinte valamennyi jelzi ezt a problémát, s leszögezi, hogy az elemzések kényszerűen „egybemossák” a tanyákat a majorokkal, mezőgazdasági nagyüzemek lakótelepeivel, őrházakkal stb. Ugyanakkor e probléma másik oldaláról, a lakó-, ipartelepek terjeszkedése folytán közigazgatásilag a belterülethez csatolt, így a vizsgálatokból automatikusan kirekesztett tanyákról csak elvétve esik szó (pl. Baukó — Timár 1988).

Pontatlanságot szül az is, hogy az 1970-es népszámlálás során a külterülethez sorolták az ún. „fejlesztendő külterületeket”, míg ez a kategória 1980-ban megszűnt, többnyire az „egyéb belterület” adataiban szerepel. A tanyai népesség e két időpont közti fogyásának jellemzésekor ezt a tényt csak kevesen veszik figyelembe (Sántha 1982, 1985; Rudl 1984; Csátári — Sántha 1986). Mindebből következően talán kicsit a tudomány „bűne” is, hogy a publicisztikában, így pl. az 1973-as Élet és Irodalom vitában többen 800 ezer fős tanyai népességre hivatkoznak (Erdei 1973; Halász 1973; Kunszabó 1973). *Horváth Dezső* 1985-ben megjelent, egyébként nagyszerű tanya-szociográfiájának még a címe is: „A tizedik ember”. (1970-ben a tanyával rendelkező, tehát alföldi teljes külterületi népesség 563 ezer fő, 1980-ban már csak 324 ezer fő volt.)

Olyan időkben, amikor még a népszámlálások szükségességét is megkérdőjelezzük, különösen nehéz azzal az igénnyel föllépni, hogy a külterületeket a geográfia szempontjai szerint mérjék fel. Ahhoz azonban, hogy ez megtörténhessen, mindenekelőtt *a tudománynak kell egységes álláspontra jutnia abban a kérdésben, hogy mi tekinthető ma tanyának és mi nem.*

2. *A légifelvételek alkalmazása a tanyakutatások — eddig kellően ki nem használt — módszer lehetne.* Ezzel viszonylag nagy területen nyílik lehetőség a tanyák morfológiájának, a lakó- és gazdálkodási funkció néhány mennyiségi, illetve minőségi jegyének elemzésére (Baukó — Timár 1988).

3. *Ez sem pótolhatja természetesen a kérdőíves módszert,* s bár erre egyre több példa van, az eredmények bemutatásakor nem mindig derül fény arra, hogy miféle tanyákból is áll a felvett minta. Pedig a kiválasztás nem is olyan egyértelmű. (Bevonjuk-e vizsgálatainkba pl. a hobbi- vagy a kizárólag gazdálkodásra használt tanyákat?)

4. Vannak ugyan idegen nyelven megjelenő geográfiai elemzések a magyar tanyákról (pl. Lettrich 1969; Petri 1969, 1972; Rudl 1981; Timár 1989), mégis *sokkal nagyobb teret kellene kapniuk a más országokban található szóróványtelepülésekkel való összehasonlító vizsgálatoknak* (Hofer 1980). Ez viszont újra felveti a már korábban jelzett problémát: *ha a tanya lényege egy mondatban nem is fejezhető ki, de mára érvényes, világos, tömör megfogalmazása elengedhetetlen.* Ehhez pontosan kell látnunk a tanya települési, gazdasági, társadalmi rendszerben elfoglalt helyét.

A tanya helye a településrendszerben

A tanya sokféle megközelítésből vizsgálható. *Szenti Tibor* megfogalmazásában jelenthet „termelő- és munkahelyet”, „lakóhelyet”, azaz „tanyaházat”, „tanyás határt”, „birtokot, egyéni vagy családi vagyont”, „szülőföldet”, „a szabadság érzetét”, „ideológiai állásfoglal-

lást” (Szenti 1981). Településhálózati szerepének fontosságát mindemellett senki nem vonja kétségbe. Ez a szempont — mint a fenti szerzőnél is — gyakran más tudományágak definícióiban is helyet kap. Kíváncsinos lenne ezért legalább a geográfián belül egységes álláspontra jutni abban a régi keletű vitában, hogy *önálló településformának tekinthető-e a tanya*.

Györffy István már 1937-ben fontosnak tartotta leszögezni, hogy a tanya „nem önálló településforma, hanem a hozzátartozó földbirtokkal együtt valamely város vagy nagyközség függvénye” (Györffy 1937: 7. o.). Végeredményben ezzel értett egyet *Erdei Ferenc* is, izgalmas vitában fejte ki véleményét *Mendöl Tiborral* szemben, aki a tanyát önálló településnek tartotta (Erdei 1941; Mendöl 1941). Hogy nem született mindkettőjük számára elfogadható meghatározás, az esetükben a szemléletmódbeli különbözőségekből fakadt, s nem kisebbitette az érvek logikus rendszeréből levonható tanulságokat. *Mendöl Tibor* záró szavaival értek egyet, aki szerint tárgyi tekintetben alig különbözik kettejük véleménye, legfeljebb más értelemben használják ugyanazokat az elnevezéseket. „A szociológus éppoly kevésbé mondhat le arról, hogy a táj és ember viszonyát is az ember oldaláról nézze, mint a geográfus arról, hogy ugyanezt a viszonyt a táj oldaláról szemlélje. Vitánk ha tovább folytatódna, most már nem is a tanya, hanem a település fogalma körül folyne.” (Mendöl 1941: 115. o.)

Mendöl Tibor településen „egy embercsoportnak, az embercsoport lakóhelyének és munkahelyének térbeli együttesét” értette (Mendöl 1963: 11. o.). Mivel követői a későbbi tanyakutatásokban is *a lakó- és munkahely viszonyát tekintették kiindulópontnak*, ezért az új körülmények között most már a geográfián belül is nézetkülönbségek keletkeztek a tanya település-voltának megítélésében.

Abella Miklós véleménye szerint „A tanya mint települési forma sorvadóban van. Eredeti rendeltetése — főleg munkahely funkciója — mindinkább fogyóban. Településfunkcióját tekintve az átalakulása eredményeként a munkahely—lakóhely együttesből egyre inkább lakóhely rendeltetésűvé válik.” (Becsei 1966: 402. o.)

Ezzel szemben *Kovács Kálmán* a tanyát szilárd települési formának tekinti (elismerve, hogy rész- vagy tartozék-település jelleget is ölthet). Magános településnek tartja, annyiban módosítva *Mendöl* definícióját, hogy „a magános településnek nem az a kritériuma, hogy a lakóhely a *hozzátartozó* munkahelyegységgel érintkezzen, ... hanem az, hogy *egyáltalán* munkahelyegységgel legyen kapcsolatban, függetlenül annak birtokosától és a birtoklás módjától” (Becsei 1966: 396. o.).

Előfordul a kettő közötti, az előbbi „elemeket” felhasználó olyan átmenet is, ami viszont a szórvány fogalmának tisztázatlanságára világít rá. „A munkahely és a lakóhely egysége sok esetben megszűnt, az eredeti állapot az ellenkezőjére alakult át, csak munkahelyből csak lakóhellyé vált. Növekedett a földrajzi értelemben vett szórványok száma.” (Rudl 1983: 258. o.)

E látszólagos vagy valós ellentmondások a lakó- és munkahely egységének alaptételével függnek össze. Napjainkban már lakó-, és munkahely egyaránt sokkal bonyolultabban értelmezhető. Gondoljunk csak az első, a második, a harmadik gazdaságra (talán nem tekinthető munkahelynek ilyen alapon a tanyai háztáji gazdaság is?), avagy: a lakásra és a „második otthon”-ra (talán nincs egyfajta lakófunkciója egy hobbi-tanyának is?). Ugyanakkor *a modern társadalmakban a lakó- és a munkahely erős térbeli elkülönülése miatt ilyen módon már maga a település sem definiálható*.

A munkamegosztás elmélyülése, az erőteljes urbanizáció miatt a mai valóságot jobban megközelítőnek tartok egy olyan megfogalmazást, hogy: „a település egy embercsoportnak, a bővített társadalmi újratermelés céljait szolgáló, ezen embercsoport által igénybe vett létesítményeknek — lakó-, munka- és pihenőhelyek, szolgáltatási intézmények — a lakosság mindennapos, rendszeres „mozgástere” által kijelölt funkcionális egysége” (Beluszky 1973: 455. o.), vagy az ehhez hasonló szemléletű és elemeket tartalmazó definíciókat. Ilyenek pl.: „a település a teljes társadalmi tevékenység szervezeti-táji-műszaki kerete ...” (Enyedi 1982: 5. o.), „... gazdasági, társadalmi és műszaki struktúrák rendszere” (Tóth 1981: 105. o.), vagy „az emberi együttélés és közös tevékenység színhelye és tárgya” (Brenner 1981: 5. o.).

Természetesen ezek is elvi konstrukciók, a gyakorlatban való használatuk roppant nehéz. A határok elmosódása azonban nem a definíció bűne: „Boldog idők, amikor a kapuőr még tudta, meddig város a város” (Beluszky 1975: 492. o.). Ezekben a meghatározásokban bennefoglaltatik az is, hogy az „önálló településformát” sem lehet a korábbi módon értelmezni. Az a logikai sor tehát, amely szerint: ha egy tanya lakó- és munkahely egysége, akkor az önálló, mégpedig magános település, ezeknek pedig egy nagyobb területen lévő összessége a szórványtelepülés (Mendöl 1963: 17. o.), véleményem szerint nem követhető.

Kiindulásként én a tanyát az emberi megtelepedés helyének tekintem. Ez jelenti az ott élő embert, az ott működő bizonyos társadalmi funkciókat, azok létesítményeit és területeit. (Ez tehát nem csupán a lakófunkció kiemelése!) Ezeknek először egymáshoz való térbeli viszonyát vizsgálom. *A tanyák egy területen vett összessége így olyan alacsonyfokú beépítéssel, kis népsűrűséggel és nagyobb távolságokkal jellemezhető „halmaz”, mely e tulajdonságával határozottan elkülönül a településrendszer más egységeitől. Ezen jegyek alapján tekintem tehát a tanyákat szórványnak*, morfológiai szempontból a csoportos településekkel egy csoportba nem sorolható, önálló településformának. Ez azonban nem feltétlenül jelent teljes funkcionális önállóságot. A tanyán élők a szolgáltatások jelentős részéhez (pl. bizonyos szintű kereskedelmi, oktatási, egészségügyi ellátás) nem juthatnak hozzá lakóhelyükön.

Az persze, hogy *milyen jövője van a tanyának mint szórványtelepülési formának*, újabb vita tárgyat képezheti. Történetileg vizsgálva az Alföld településhálózatát, ott — mint a világban másutt is — a térbeli besűrűsödés és szétszóródás különböző fázisait figyelhetjük meg. (Épp a más térségekkel mutatott közös vonásokat, párhuzamokat kiemelve, vannak, akik a tanyát a csoportos település felbomlásából származtatják, azaz a másodlagos településszóródás egy ípusának tartják (Demangeon 1947; Hofer 1980). A tanyák megszűnése mellett ma megfigyelhető azok térbeli besűrűsödése is. Ilyen, egyre inkább faluszerű képződmények növekedése átláthat az úttól távoli, rosszul megközelíthető tanyák népességének „beköltözéséből” és fordítva: a meginduló szuburbanizáció egy formájaként a városokból való kiáramlásból is (Csáári — Enyedi 1986; Timár 1989b). *Ez a folyamat pedig fokozatosan gyengíti a morfológiai alapon értelmezett szórvány-jelleget*. Ily módon megvan az esély bizonyos helyeken a tanyák negmaradására. Az alkalmazkodó átalakulásnak ezen a fókán azonban településföldrajzi szempontból megkérdőjelezhető, hogy beszélhetünk-e a továbbiakban is tanyákról. Amikor könnyebben elérhetővé válik a város, amikor a telkek felosztása miatt a régi porták „falusi méretűvé” csökkennek, akkor előbb-utóbb az ott lakók életmódja is átalakul.

A tanyák helye a gazdasági, társadalmi rendszerben

Továbbra is a geográfiai megközelítésnél maradva, a gazdasági szerepet illetően az alábbi kérdést tartom mindenekelőtt tisztázandónak: *kapcsolódik-e jellemző módon a tanyához min településformához valamely termelő funkció?* Ezért a tanyák „halmazát” most is a csoporto településekhez — konkrétan a városok és falvak belterületéhez — viszonyítva vizsgálom. (Fali és város között a helyi és központi funkciók alapján történő megkülönböztetést fogadom el számolva azzal a hibalehetőséggel, hogy a felhasznált adatok közigazgatási-jogi megkülönböztetést takarnak, nem minden esetben fedve ezzel pontosan a fenti értelemben vett elhatárolást.

A gazdasági rendszerben a tanyának hajdan önálló szerepe volt, a mezőgazdasági termelés egyik üzemszervezeti formáját képviselte. Ez persze akkor sem mindegyikre, de a többsége jelentő „földműves paraszttanyára” feltétlenül jellemző volt (Rácz 1980). Ma a Romány Pá (1973) tipizálása szerinti ún. „kisüzemi tanya” — ahol a család létalapját az egyéni termelés adja — már csak töredéket képvisel. Az egész Alföldre kiterjedő adataink nincsenek, de cse mői, orosházi, békéscsabai, kecskeméti vizsgálatok szerint az állandóan lakott tanyáknak 5 legfeljebb 10 %-át adják (Kürti — Simon 1984; Timár 1985, 1989b). A tanyák többségében azonban ma is jellemző valamilyen mértékű mezőgazdasági termelés. A fentiekkel együtt a vizsgált területeken a tanyák 62—68 %-ában piacra is, míg további 15—32 %-ában legalább önellátás: termelnek. Ezekben a helyeken az állandóan lakott tanyáknak csupán 1—7 %-át nem használják mezőgazdasági termelésre.

Természetesen kisüzemi gazdaságok a falvak, sőt néhol a városok belterületén is fellelhetők. Jelenlétük arányában, a termelés intenzitásában azonban különbség van. A tanyásodás és tanya gazdaság szempontjából is rendkívül különböző Bács-Kiskun és Szolnok megyében 1972-ben folytatott vizsgálatból ugyanazok a következtetések vonhatók le. A külterületek nagyobb arányban részesednek a kisüzemi gazdaságokból, mint a lakóházakból. A belterületekhez képes a külterületi gazdaságoknak nagyobb az átlagos földterülete, számosabb az állat- és baromfiállomány, továbbá több gazdasági épülettel rendelkeznek (Kóczián — Sántha 1974). Ezek a sajátosságok (a létesítmények, területek, a felhasználás mértéke) a légi felvételek segítségével „szemmel látható” különbségként jelentkeznek (Baukó — Timár 1988). Kétségtelen azonban hogy e rurális elemek tekintetében nagyobb hasonlóság van tanyák és falvak, mint falvak és városok között.

A fenti kutatási eredmények egyike sem tekinthető általános érvényűnek, hiszen vagy a tanyákra, de nem az egész Alföldre; vagy nagy térségekre, de nem pontosan a tanyákra, hanem a külterületre vonatkoznak. *Felmerül tehát egy, az egész Alföldre kiterjedő, a tanyai gazdaságok sajátosságait feltáró kutatás szükségessége.* Úgy gondolom azonban, két általános tétel így is megfogalmazható:

— *A tanyához mint településformához jellemző módon kapcsolódik a mezőgazdasági kis termelés.*

— *A tanya Európa más szórványtelepüléseinek többségétől ma leginkább abban tér el, hogy itt többnyire csak háztáji kisegítő gazdálkodást folytatnak.*

A nyugat- illetve észak-európai farmok átalakulásának gyakori módja, hogy azok a „rejtett szuburbanizáció” színtereivé (van Ginkel 1986) vagy hobbi-farmmá válnak. Ezzel szemben el képzelhető, hogy a magyar tanyavilágban a közeljövőben épp az egyéni gazdálkodók farmszeri tanyáinak nagyobb arányú megjelenése várható.

A tanyai népesség helye a társadalmi rendszerben

Földrajzi szemlélettel vizsgálva a tanyai „társadalmat”, a következő megközelítési mód látszik célravezetőnek: *van-e a tanyák népességének a csoportos településektől eltérő sajátossága; mi jellemzi a tanyai életmódot; mely helyi társadalomba integrálódnak be a tanyaiak?*

Az utolsó, 1966-os elméleti tanya-vitában — a mezőgazdaság kollektivizálása következtében kialakult új helyzet miatt — igen fontos szerepet kapott a tanyák társadalmának átalakulása. Két kutató ezt, mint lényegi kérdést, új definíciójába is belefoglalta. *Becsei József* szerint „... a tanya ma elsősorban a nagyüzemi mezőgazdaságban dolgozó földművelők, állattenyésztők lakóháza” (Becsei 1966, 388. o.). *Petri Edit* megfogalmazásában pedig: „A tanya tehát ma nem más, mint a mezőgazdasági lakosság egy részének külterületi lakóhelye, ...” (Petri 1966, 348. o.).

Az idézett mondatok papírra vetése óta jó két évtized telt el, mely nem hagyta érintetlenül a tanyai népesség foglalkozási struktúráját sem. 1980-ban a hat alföldi megye külterületi aktív keresőinek — az 1970-es 26%-kal szemben — 40,7%-a már nem a mezőgazdaságban kereste meg a kenyerét. A városok külterületén ez az arány abszolút többséget, 53,7%-ot ért el.

A „földművelők, állattenyésztők” kritérium pedig még kevésbé érvényesül. Bár nem rendelkezünk az egész Alföldre vonatkozó statisztikával, jelzésként álljon itt néhány város tanyavilágában az 1980-as években folyt vizsgálat eredménye. Az állandóan lakott árutermelő tanyák sorában olyan, ahol az aktív keresők mindegyike a nagyüzemi mezőgazdaság alaptevékenységében dolgozott, Orosházán 16,7 %-ot, Békéscsabán csupán 5,9 %-ot képvisel, Kecskemét belterületéhez közeli, szuburbanizálódó tanyái között pedig egyetlen ilyen sincsen (Timár 1985, 1989b).

A fenti módon tehát már nem írható le a tanyák társadalma, azonban ma is létezik a városoktól és falvaktól némileg eltérő sajátossága.

Azt, hogy ezekhez (pontosabban a belterületekhez) képest milyen a tanyák népességének struktúrája, csak a rendelkezésre álló, az aktív keresők fentebb már elemzett munkahelyére, továbbá foglalkozására, az életkorra és iskolai végzettségre vonatkozó adatok alapján tudjuk jellemezni (1. táblázat). (Sajnos itt is csak a külterületi statisztikára szorítkozhatunk.) A legfontosabb következtetések az alábbiakban foglalhatók össze:

— *Városok és falvak belterülete között lényegesen nagyobb különbség van, mint a falvak belterülete és általában a külterület között.* Ha tehát beszélhetünk városi és falusi társadalomról, úgy a tanyák feltétlenül az utóbbihoz tartoznak.

— *A külterületi népesség nem egységes. A városokhoz tartozó külterület közelebb áll a falvak belterületéhez, mint azok külterületéhez.* A város „hatása” a tanyákra tehát határozottan kimutatható.

— *A városok kül- és belterületei azonban semmilyen hasonlóságot nem mutatnak. Demográfiai struktúrájuk sokkal jobban eltér egymástól, mint város és falu belterületei.*

Felmerül a kérdés, vajon nem egy városi kerületi lakótelep társadalmi elkülönüléséhez hasonló szegregációról van-e szó. Mivel a tanyák társadalma maga is rétegzett, s mivel másságának oka egyértelműen a települési sajátosságra vezethető vissza, a válasz, úgy hiszem, csak nemleges lehet.

Egyetértek azok véleményével, akik szerint az életmódkülönbségekben, a társadalmi egyenlőtlenségekben a mai magyar társadalomban nagyobb differenciáló tényező a település, mint

pl. a társadalmi munkamegosztás (Losonczi 1977; Enyedi 1980). Mi jellemzi az általunk vizsgált településformát, a tanyát?

Vannak, akik lényegi tulajdonságként fogalmazzák meg, hogy a tanya életforma (Halász 1973; Kunszabó 1973), sőt „egy-egy társadalmi, gazdasági szituációra adott válasz az emberek egy csoportja részéről” (Mészáros 1989).

Újabb hiányosság: az egész Alföldről képet adó, a mai tanyai életmódra vonatkozó felmérésekkel nem rendelkezünk. Elfogadva azonban, hogy az alapvető életmódkülönbségek levezethetők az ember tárgyi, anyagi környezetének eltérő feltételeiből (Losonczi 1977), itt lényeges információval bírhatnak az alapvető infrastruktúrára vonatkozó statisztikák is. A lakások villanyal, vízzel, fürdőszobával, vezetékes vagy palackos gázzal való ellátottságából, a két vagy többszobás és az 1970 óta épült lakások arányából komplex mutatót képezve megállapítható, hogy e „pontértékek” a városok és falvak külterületén egyaránt nagyságrenddel rosszabbak, mint a falvak, főleg a városok belterületén (1. táblázat).

I. TÁBLÁZAT

Az alföldi népesség és lakások „komplex” mutatójának értékei (1980)*

	Demográfiai struktúra**	Lakásfelszereltség***
Városok belterülete	100,0	100,0
Falvak belterülete	69,6	78,4
Városok külterülete	59,7	42,4
Falvak külterülete	45,5	37,0
Külterület összesen	50,0	38,7

*A legjobb helyzetű területet 100-nak véve, az alábbi mutatók viszonyyszámainak átlaga:

**A 0–14 évesek és a 60-x évesek aránya; a nem mezőgazdasági foglalkozású aktív keresők aránya; a nem fizikai foglalkozású aktív keresők aránya; a 15-x éves népességből legalább 8 általánost végzetek aránya.

***A villanyvezetékekkel, a vízvezetékekkel, a hálózati vagy palackgázzal, a fürdőszobával, mosdófülkével ellátott, a 2 vagy több szobával rendelkező, az 1970–79 között épült lakások aránya.

Forrás: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Szolnok megye „1980. évi Népszámlálás számlálókörzetei és külterületi adatai” c. kötetei alapján számított adatok.

Hangsúlyozni kell, hogy a szórványtelepülésnek eredendően nem lényegi sajátossága az itt bemutatott hátrányos helyzet. Nem lenne az, ha a kommunikációs eszközök kellő kiépítettségűek és minőségűek lennének, s ha ráadásul a tanya nem lett volna évtizedekig a „megszüntetni való” kategóriában. Ha legalább a saját erőből történő lakásépítéseknek és -felújításoknak nem vetettek volna gátat, ha nem szüntették volna meg a tanyai iskolákat stb.

A tanyák jelentős része nem csupán a városi szolgáltatások helyétől van távol (ami falvak egész sorára is igaz), de magától az odavezető úttól is, ami viszont épp szórvány-jellegéből fakad. (Békéscsabán pl. a felmért tanyák 28%-a, Kecskemét városhoz közeli (!) tanyáinak 21%-a, Orosházán 14%-a fekszik 1 km-nél távolabb a legközelebbi műúttól.) Mindennek pedig természetes velejárója, hogy a társadalmi funkciók (mint ellátás—szolgáltatás, képzés—kultúra,

üdülés—pihenés) egyes intézményeit viszonylag ritkán veszik igénybe a tanyaiak a zárt, csoportos településen. A korábban jelzett felmérésekben választ adó tanyai családoknak Orosházán közel háromnegyede, Kecskeméten kétharmada legalább heti egy alkalommal belterületen vásárol. Azonban a napi „mozgásteret” tekintve közel 40 % azoknak az aránya, akik külterületi boltba járnak gyakrabban (Timár 1989).

Rendkívül fontos lenne ismernünk a társadalmi kapcsolatok térbeli rendjét, illetve a közösségben élés funkcióját is (Berényi 1983). Számos publikáció hangsúlyozza a belterülettel való szoros viszonyt. Ezekben azonban többnyire csak a városi alapfunkciók igénybevételére hivatkoznak. Nincs pontos képünk arról, hogy a — hajdan oly fontos — rokoni, baráti kapcsolatok pl. mennyivel erősebbek a szokványos város — vidék relációban tapasztaltnál. *Nincsenek továbbá összehasonlító elemzéseink, azaz pontos ismereteink arról, hogy hová kapcsolódnak erősebben a tanyaiak.* A helyi társadalom szerveződésének minőségét megragadó dimenziók közül, úgymint kötődés, elégedettség, perspektíva, kooperáció, integráció, részvétel (Pál 1984) néhányat érintőlegesen magam is megvizsgáltam. Az eredmények nem elegendőek a feltett kérdés megválaszolására, mégis jelzésértékűek lehetnek.

Az 1970—82 között Orosházán kötött tanyai érdekeltségű házasságoknak 24,8%-ában mindkét fél tanyai, 43,6%-ában az egyik fél orosházi belterületi, 31,6%-ában más településbeli volt. 1981—83-ban ugyanott a 15 éves és idősebb tanyai népességre vonatkozó migráció 12,4%-a tanyáról-tanyára, 31,8%-a belterületről (de kétharmad részben nem Orosházáról) tanyára, 28,6%-a tanyáról Orosháza belterületére, míg 27,2%-a más településre való vándorlást jelentett (Timár 1985). Ezekben a relációkban tehát *nagyon fontos szerepe van az anyatelepülésnek, de a tanyák közötti s a más települések felé irányuló kapcsolat is jelentős lehet.* Ezt falvak körüli, így zákányszéki és szatymazi — többek között a kettős lakástulajdonok helyét felmérő — tanyakutatások is igazolják. Ezek szerint meghatározó, de nem kizárólagos a faluközpont vonzása (Duró 1989). Az orosházi vizsgálatok arra is rámutatnak, hogy a tanyák külső kapcsolataiban rendkívül fontos szerepe van az adott tanyák földrajzi helyzetének, az átmenő utak irányának (Timár 1985).

Ezen túl biztosan létezik a tanyavilághoz való kötődésnek valamilyen szintje is. A kecskeméti városközeli tanyákon a felmértek 91%-a szeret a tanyán élni. A „megszoktam”, „itt születtem”, „itt sokminden megtermelhető” válaszok mellett sokan említették indokként, hogy „ez egy csendes, nyugodt környezet”, „szabad élet van”, „jók a szomszédok”. A tanyai ember tehát kötődik közvetlen környezetéhez s az ott élő emberekhez. Számára a tanya nem csak, illetve nem feltétlenül az elmaradottság megtestesítője, hanem értékek hordozója is. Kérdés mostmár, hogy az önkormányzatok kiépülése, az érdekérvényesítési lehetőségek növekedése milyen irányban módosítja a tanyai népesség társadalmi kapcsolatainak alakulását.

Kérdőjelek a tanya fogalmát illetően

Az eddig felvetett kérdések szinte mindegyike szorosan összefügg a tanya fogalmával — az egyik részük csak világos definíció segítségével volna tisztázható, míg a többi épp megválaszolása által segítene hozzá a pontos tanya-meghatározáshoz.

A Földrajzi Értesítőben 1966-ban folyó vita résztvevői felülvizsgálták a korábbi tanya-fogal-

makat, majd felvázolták az átformálódott tanya akkori lényegét. Mint azt az előzőekben bemutatott adatok igazolják, időközben átalakult a tanyák társadalma. *Tehát ismét új definícióra van szükség.*

Mindenekelőtt felmerül a kérdés: beszélhetünk-e még tanyáról a szó eredeti értelmében? Természetesen — nem. „A tanya elnevezés azonban annyira beivódott köznyelvünkbe, hogy azt ma mással nem tudjuk helyettesíteni, még akkor sem, ha a tanya szó mögött ma már egészen más tartalom van, mint a századfordulón volt” (Becsei 1978, 101. o.). Csakhogy *Erdei Ferenc* már 1942-ben ugyanezzel a problémával küszködött: „A tanya szavunk maga szintén ősrégi — nyilván szláv eredetű —, azonban korábban nem azt jelentette, amit a 19. században jelentett, s ma is jelent. ... Az elnevezés zavara érthető következménye a sajátos történeti fejlődésnek” (Erdei 1942, 13-14. o.).

A térhez és a társadalom igényeihez való folyamatos alkalmazkodás eredményeként mindig jönnek létre újabb funkciókat hordozó; s maradnak fenn, vagy tűnnek fel újra, hajdan talán többségben lévő tanyatípusok. *Úgy kell tehát leírni a tanya jelenét, hogy ne tagadjuk meg ezáltal a múltját.* Ez a követelmény *Beluszky Pál véleményében* lényegében már az 1960-as évek vitáiban kifejeződik: „Ha tehát a termelőszövetkezeti tagok lakótanyáit továbbra is tanyáknak tekintjük, akkor a nem mezőgazdaságiak által lakott „volt tanyáknak” is hasonló elbírálás alá kell esniük” (Beluszky 1969, 123. o.).

Az ilyen szemléletű fogalomalkotás során azonban úgy gondolom, nem követhető *Erdei Ferenc* „szigorúsága”. Ő ugyanis, meghatározva a tanya három ismervét, többek között kiköti, hogy az „... az illető termelésben foglalkozónak a tartózkodási helye, vagy rövidebb, vagy hosszabb időre, de semmiesetre sem egyszerűen a letelepülési helye” (Erdei 1942, 15–16. o.). Ezek után pedig, leszámítva a lakatlan gazdasági épületeket (mint amelyek „még nem tanyák”), s a majorokat (mint amelyek „már nem tanyák”), két fő típust különít el. Az egyik elsősorban termelési célt szolgált, „tehát egy városnak vagy egy falunak a külső mezőgazdasági telepe”, a másik „az állandó letelepülés révén teljes életegység” (Erdei 1942, 21. o.).

Egy ilyen ellentmondás valószínűleg csak úgy oldható fel, ha a definíció nem tartalmaz a fent idézethez hasonló erős kizárásokat. *A cél: megkeresni a legáltalánosabb sajátosságokat. De vajon megadhatóak-e a legjellemzőbb tulajdonságok úgy, hogy azok csak a tanyákra legyenek igazak?* E kétséget csupán egyetlen példával alátámasztva: vegyünk a tanyák — mint szórványok — döntő többségére igaz két állítást.

- 1) A tanyák állandó letelepülés helyéül szolgálnak;
- 2) a mezőgazdasági kistermelés színhelyei.

Ha e két jellemző vonást egy „és” kötőszóval összekötve együttesen követeljük meg, akkor máris kizártuk pl. azokat a tanyának épült, mindvégig ennek megfelelően funkcionáló házakat, melyek körül tulajdonosai idős kora miatt már semmiféle gazdálkodás nem folyik, csupán lakásul szolgálnak. Ha viszont bővítve a kört, a két állítást a „vagy” szóval kötjük össze, akkor meg kell elégednünk már az egyik feltétel teljesülésével is. Ez esetben viszont tanyának kellene tekinteni azt a gátrházat is, mely sosem volt tanya, s ma is csupán szórvány-minőségében hasonlít arra. Ha azonban megköveteljük a definícióban a „tanya-múltat” is, akkor ki kell zárunk pl. az eredetileg iskolának épült, majd annak megszüntetése után ma tanyaként használt házakat.

Mindez nem jelenti azt, hogy ne lehetne vagy nem kellene a tanyák legfontosabb mai sajátosságait meghatározni. Ezeket e tanulmányban magam is igyekeztem sorraszedni. Kérdés azonban, hogy ilyen típusú „definíció” alkalmazható-e a gyakorlatban, azaz elhatárolható-e segítségével empirikus tanyakutatásaink konkrét tárgya. Úgy gondolom ezért, hogy *praktikusabb lenne elemei felsorolásával megadni a tanyák „halmazát”*.

Településföldrajzi megközelítésben a tanyát a szórványtelepülések kategóriájába sorolom, melynek más szórványoktól megkülönböztető legfontosabb sajátossága a genetikája. Ezen túl mai lényeges vonása a hozzá kötődő magán-, méginkább háztáji vagy kiegészítő gazdálkodás. Nem zárom ki ezért a tanyák közül azokat a hajdan volt tanyákat, melyek átalakulásuk végeredményeként nem a ma legjellemzőbb jegyeket vették fel. A tipikustól lényegesen eltérő formákat „átmeneti tanyáknak” nevezem.

Tanyának tekintem ezért a „volt tanyák” s az újonnan — nem nagyobb csoportban — épült vagy átalakított külterületi lakóházak közül azokat, melyeket állandó lakásra és legalább saját szükségletre szolgáló mezőgazdasági termelésre használnak. Átmeneti formának tartom a régi tanyák közül azokat, melyeket vagy csak gazdálkodás, vagy csak lakás, vagy csak pihenés, ki-kapcsolódás céljából vesznek igénybe. Átmeneti formának tartom továbbá a tanyai múltú, de mára már beépített, aprófalú jellegű (nyírségi) bokortanyákat, (szarvasi, békéscsabai) tanyaut-cákat, továbbá a városok és falvak terjeszkedése révén a beépített területek részévé vált „volt tanyákat”.

Mindebből az is következik, hogy nem tekintem tanyának a tanya-múlttal nem rendelkező régi majorok maradványait, a mezőgazdasági nagyüzemek lakótelepeit; a tanyákhoz kötődő, de faluszerű zárt, csoportos településsé váló tanyaközpontokat; a szórványszerű, de a tanya múltjával és jelenével nem azonosítható zártkerti hobbi-házakat, vasúti- és gátórházakat.

Kutatásaink elsősorban a legtipikusabb tanyákra kell, hogy kiterjedjenek, de ismernünk kell ezeknek az átmeneti formákhoz való viszonyát is. A tanyavilág népessége rendkívül mobilis. A mai „átmeneti tanyák” ezért új tulajdonosok, vagy régiek új döntése következtében megint tipikusakká válhatnak, és fordítva. Tehát valamennyi formával s az egymásba való átalakulás lehetőségeivel is számolnunk kell.

Az itt felvetett (sőt, további más) elméleti kérdések tisztázása, típusterületek kijelölése után mielőbb egy átfogó tanyakutatásra lenne szükség. Így talán nemcsak utólag magyarázhatnánk (magyarázgatnánk) a folyamatokat, hanem előrevelhetnénk a közeljövőben várható — bizonyára jelentős — átalakulás lehetséges irányait is.

Irodalom

- Baukó T. — Timár J. (1988) Távérzékeléssel kombinált vizsgálati módszer alkalmazási lehetőségei a tanyák társadalom földrajzi kutatásában. *Alföldi Tanulmányok*, XII: 160—180.
- Becsei J. (1966) A tanyai település néhány kérdéséről (Mendöl T., Boros F., Kovács K., Abella M. hozzászólásával). *Földrajzi Értesítő* 3: 385—406.
- Becsei J. (1978) Néhány megjegyzés az alföldi agrárvárosok külterületi népességének alakulásáról. *Alföldi Tanulmányok* II: 101—123.
- Beluszky P. (1969) Néhány adat a tanyás településrendszer mai helyzetéről. *Földrajzi Értesítő* 1: 116—124.
- Beluszky P. (1973) A településosztályozás néhány elvi—módszertani szempontja. *Földrajzi Értesítő* 4: 453—466.
- Beluszky Pál (1974) A tanyafelszámolódás területi különbségei. In: *Paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században. III. Tanyák* (szerk.: Hofer T. — Kisbán E. — Kaposvári Gy.), Szolnok: 27—44.
- Beluszky P. (1975) Néhány megjegyzés Horváth Géza hozzászólásához. *Földrajzi Értesítő* 4: 489—493.
- Beluszky P. (1983) A tanyaátalakulás jellemző folyamatai az elmúlt évtizedekben. In: *Társadalmi-gazdasági változások és település-struktúráink fejlődése* (szerk.: Dövényi Z. — Tóth J.), Békéscsaba: 81—96.
- Berényi I. (1983) A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata. *Földrajzi Értesítő* 1: 37—47.
- Brenner J. (1981) A település és a tervezés ismereti alapjai (I. A település mint tervezés tárgya). *Városepítés* 5. 19—26
- Csatári B. (szerk.) (1989) *Az alföldi tanyák mai helyzete és jövő lehetőségei* — az 1989 május 18-19-én rendezett Országos Tudományos Tanyakonferencia előadásainak kötete (kézirat).
- Csatári B. — Enyedi Gy. (1986) The Formation of New, Clustered, Rural Settlements in Hungary. In: *Rural Development Issues in Industrialized Countries* (ed.: Enyedi, Gy. — Veldman, J.) Centre for Regional Studies: *Regional Research Reports*: 96—105.
- Csatári B. — Sántha J.-né (1986) Az aprófalú méretű csoportos települések néhány jellemzője Bács-Kiskun megyében. *Alföldi Tanulmányok* X: 209—226.
- Demangeon, A. (1947) *Problèmes de géographie humaine*, Paris.
- Duró A. (1989) *A tanyai átalakulás társadalomföldrajzi vonatkozásai Szatymaz és Zákánysek példáján*. Egyetemi doktori disszertáció, MTA Regionális Kutatások Központja, Településkutató Csoport, Kecskemét (kézirat).
- Enyedi Gy. (1980) *Falvaink sorsa* (Gyorsuló idő). Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Enyedi Gy. (1982) *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása* (Értekezések, emlékezések). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Erdei F. (1941) A tanyás települések földrajzi szemlélete. *Földrajzi Közlemények* XII: 103—113.
- Erdei F. (1942) *Magyar tanyák*. Budapest.
- Erdei S. (1973) Szemben az előítéletekkel (Vita a tanyákról). *Élet és Irodalom* 9: 5.
- Ginkel, J.A. van (1986) Population Growth and Settlement Pattern in the Green Heart of the Randstad. In.: *Rural Development Issues in Industrialized Countries* (ed.: Enyedi, Gy. — Veldman, J.), Centre for Regional Studies: *Regional Research Reports*: 96—102.
- Györfy I. (1937) A magyar tanya. *Földrajzi Közlemények* 4—5: 70—93.
- Halász P. (1973) Tanyája válogatja. Vita a tanyákról. *Élet és Irodalom* 17: 4.
- Hofer T. (1980) A hazai tanyarendszer és a másodlagos településszóródás külföldi példái. In: *A magyar tanyarendszer múltja* (szerk.: Pölöskei F. — Szabad Gy.), Budapest: Akadémiai Kiadó: 9—60.
- Horváth D. (1985) *A tizedik ember* (Magyarország felfedezése), Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Király L. (1984) Fordulópont a tanyák fejlődésében. *Alföldi Tanulmányok* VIII. Békéscsaba: 187—200.
- Kóczián Z. — Sántha J.-né (1974) A kisüzemi gazdaságok szerepe a külterületen és a mezőgazdaságban Bács-Kiskun és Szolnok megyében. *Területi Statisztika* 1: 28—47.
- Kunszabó F. (1973) A tanya — életrevaló (I). *Élet és Irodalom* 7: 3.
- Kürti Gy. — Simon I. (1984) A tanyatipizálás szociálgeográfiai szempontjai Csemő példáján. *Alföldi Tanulmányok* VIII: 201—218.
- Lettrich E. (1969) The Hungarian Tanya System: History and Present-Day Problems (*Studies in Geography in Hungary*, 5): 151—168.
- Lettrich E. (1974) Tanyahálózatunk mai fő vonásai és azok regionális különbségei. In.: *Paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században. III. Tanyák* (szerk.: Hofer T. — Kisbán E. — Kaposvári Gy.) Szolnok: 11—26.
- Losonczy Á. (1977) *Az életmód az időben, a tárgyakban és értékekben* (Társadalomtudományi Könyvtár) Budapest: Gondolat.
- Mendöl T. (1941) Megjegyzések Erdei Ferenc „A tanyás települések földrajzi szemlélete” c. cikkéhez. *Földrajzi Közlemények* LXII: 113—115.
- Mendöl T. (1963) *Általános településföldrajz*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mészáros R. (1989) A tanyák jövője. In.: *Az alföldi tanyák mai helyzete és jövő lehetőségei* (szerk.: Csatári B.), az 1989. május 18—19-én rendezett Országos Tudományos Tanyakonferencia előadásainak kötete (kézirat).

- Munton, R.J.C. (1974) Farming on the Urban Fringe. In: *Suburban Growth* (Geographical Processes at the Edge of the Western City, ed.: Johnson, J.H.) London, New York, Sydney, Toronto: 225–248.
- Pahl, R.E. (1966) The rural—urban continuum. *Sociologia Ruralis* 6: 299–329.
- Pál L. (1984) Kísérlet a helyi társadalom dimenzióinak megragadására. *Társadalomkutatás* 3–4: 85–97.
- Petri E. (1966) Szarvas és környéke tanyás településrendszerének mai települési problémái. *Földrajzi Értesítő* 3: 347–370.
- Petri E. (1969) The Collectivization of Agriculture and the Tanya System. *Research Problems in Hungarian Applied Geography*. Budapest: Akadémiai Kiadó: 169–182.
- Petri E. (1972) *Settlement system of scattered farmsteads and problems of the new communities with scattered farmsteads on the Great Plain. Agricultural typology and agricultural settlements*. Papers of Symposium held in Szeged and Pécs (15–19. August 1971). Szeged: Univ. of Szeged: 303–315.
- Pryor, R.J. (1968) „Defining the rural—urban fringe”. *Social Forces* 47: 202–215.
- Rácz I. (1980) A tanyarendszer kialakulása. In.: *A magyar tanyarendszer múltja* (szerk.: Pölöskei F. — Szabad Gy.), Budapest: Akadémiai Kiadó: 97–148.
- Romány P. (1973) *A tanyarendszer ma*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Rudl J. (1981) Historical Survey of the Formation of the Isolated Farm System in Csongrád County. *Acta Geographica Szegediensis*, Tom. XXI: 131–147.
- Rudl J. (1983) Tanyák. In.: *Csongrád megye gazdasági földrajza* (szerk.: Krajkó Gy. — Mészáros R.) Szeged: 241–262.
- Rudl J. (1984) Tanyák. In.: *Bács-Kiskun megye gazdasági földrajza* (szerk.: Krajkó Gy. — Mészáros R.) Kecskemét: 164–178.
- Sántha J.-né (1982) Településdemográfiai átalakulás a külterületeken Bács-Kiskun megyében. *Területi Statisztika* 4: 380–398.
- Sántha J.-né (1985) Az aprófalú-típusú településrészek differenciáltsága Bács-Kiskun megyében. *Területi Statisztika* 1: 75–89.
- Szenti T. (1981) Gondolatok a tanyákról és a mai tanyahelyzetről. *Valóság* 2: 32–48.
- Timár J. (1985) Társadalomföldrajzi vizsgálatok Orosháza tanyavilágában. In.: *Az orosházi tanyavilág átalakulása* (szerk.: Tóth J.) Orosháza: 367–432.
- Timár J. (1989) New Features of the Linkages Between Tanyas (Farmstead Settlements) and Towns in the Great Hungarian Plain. In: *Theory and Practice in British and Hungarian Geography* (eds.: Compton, P.A. — Pécsi M.), *Studies in Geography in Hungary* 24. Budapest: Akadémiai Kiadó: 273–294.
- Timár J. (1989b) A tanya fogalmának változása, a tanyák szuburbanizációja. In.: *Az alföldi tanyák helyzete és jövő lehetőségei* (szerk.: Csatári B.), az 1989. május 18–19-én rendezett Országos Tudományos Tanyakonferencia előadásainak kötete (kézirat).
- Tóth J. (1972) A külterületi tanyasi népesség területi különbségei és változási tendenciái a Dél-Alföldön (1960–1970). *Földrajzi Értesítő* 2–3: 247–258.
- Tóth J. (1981) A városhálózat funkcionális, strukturális és területi sajátosságai az Alföldön. *Alföldi Tanulmányok* V: 105–112.

QUESTIONS AND GAPS IN TANYA RESEARCH

JUDIT TIMÁR

Scattered farmstead (*tanya*) is a specific element in the Hungarian settlement pattern. Each major period of its development left marked changes on its essential features. At the beginning it served as shepherds' accommodation. In its golden age it became an agricultural centre. Its inhabitants, as citizens of rural market towns, were attached to the town by highly intensive relationships. By the 1960s, it became the accommodation of workers of large-scale socialist farms. Today it is again in a new socio-economic situation. Depending on future changes, it can either become a slum or a modern farm. Its position within the settlement-, economic- and social system should be reconsidered. What is at all to be considered as a *tanya*—is an issue for discussion.

In the case of *tanyas* the unity of places of home and work cannot be a criterion of the settlement. These functions are spatially so much apart that the settlement itself can no longer be identified on that basis. It is the morphological features (loosely built-up area, low population density, long distances) that define a scattered farmstead region. By gradual „densification” however, this very feature is decreasing on the long run.

The major distinction between *tanya* and most other European scattered settlements is that here mainly only household or auxiliary farming is done. And this is the *tanya*'s intrinsic feature. It is possible that this is the only economic function to strengthen in the future.

People living in *tanyas* can no longer be exclusively identified as workers of large-scale farms: more than 40% of them no longer work in agriculture. Their living environment is however, still very much underprivileged. They are, still today, intensively linked to the parent settlement by their social links but relationships can also be significant among *tanyas* themselves and with other settlements. The building up of genuine local governments would, hopefully, improve the situation of *tanya* population and may also modify the direction of its spatial links.

The most important features of conceptual criteria of the *tanya* are therefore the scattered character, the private-, household- or auxiliary farming, a relatively large rural population and a specific history and development path.

Transl. E. Darócz